

УДК 341.21

А. В. Ковбан, канд. юрид. наук, доцент
Одеська національна морська академія
кафедра адміністративного та кримінального права
вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65029, Україна

САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДУ ЯК ОБ'ЄКТ ГЛОБАЛЬНИХ ПРАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті досліджуються теоретичні засади самовизначення народу як об'єкту глобальних прав у міжнародному праві. Обґрунтовується статус самовизначення народу в практиці міжнародного права та в Україні.

Ключові слова: глобальні права, колективні права, міжнародне право, самовизначення народу.

Постановка проблеми. Сучасні гуманітарні, соціальні та правові науки, розглядаючи проблему самовизначення, структуру цього поняття та феномену, беруть до уваги самовизначення людини і громадянина, самовизначення народу і нації. Про роль, місце, зміст цього права в системі міжнародної політики та міжнародних відносин в рамках Організації Об'єднаних Націй, право на самовизначення сьогодні остаточно утвердилося як принцип міжнародного права. Дія цього принципу простежується в правових актах і в доктринальних джерелах, проте ні в Статуті ООН, ні в Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, ні на Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 року, ні в інших документах, які визначають право на самовизначення, не розкривається поняття «народу», за яким і закріплено це право.

Проблемою визначення сутності права на самовизначення народу пов'язана з критикою колективних прав та становленням глобальних прав, які покликані чітко окреслити рамки прав народів та запропонувати механізми вдосконалення визнання держав у міжнародному праві та світовій політиці. Проте доктрина глобальних прав не є сформованою ні в міжнародному праві, ні в національному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що проблеми самовизначення народів досить широко розкриті в наукових роботах та публікаціях окремих правознавців (Б. В. Бабін, М. О. Баймуратов, М. О. Кучинський, С. В. Соколовський, С. Н. Харючи, А. Х. Абашидзе і Ф. Р. Ананідзе, Б. Дж. Сингера, Федосенко Н. О. та ін.) та в провідних спеціалізованих міжнародних організаціях. Погляди на права народів на самовизначення, висловлюють не тільки юристи, а також етнологи, філософи, політологи.

Серед юристів немає єдності в думці про те, який статус ідеї самовизначення народів в сучасному міжнародному праві. Деякі вважають, що право народів на самовизначення є вищою імперативною нормою міжнародного права *jus cogens* (Р. Тузмухамедов, Н. Gros Espiell, К. Rupesinghe), інші вважають, що права народів на самовизначення може визнаватися тільки за певних умов і в ув'язці з іншими правовими нормами (J. Crawford, A. Cassese). Поширена думка, що самовизначення народів є не правовим, а політичним або моральним принципом. Багато хто вважає, що ідея самовизначення народів не тільки не вписується в правові рамки через невизначеність пов'язаних з нею дефініцій (насамперед такого поняття, як «народ»), але і провокує деструктивні і не піддаються регулюванню такі процеси, як сепаратизм та етнічні конфлікти, вступаючи тим самим у протиріччя з цілями Статуту ООН (J. Verzijl, R. Emerson, N. Glazer, C. Eagleton, A. Etzioni).

Мета статті. Стаття розкриває та обґрунтовує теоретичні засади самовизначення народу як об'єкту глобальних прав у міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Принцип територіальної цілісності держави є однією з ключових засад будь-якої суверенної держави. Як правило, він визначається в Конституції. У ст. 2 Конституції України записано, що суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Ст. 132

Конституції України проголошує, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території. У Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. дається тлумачення цього принципу і, зокрема, зазначається: «Через принцип рівноправності і самовизначення народів, закріплений у Статуті, всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право відповідно до положень Статуту».

Появу тези про «право народу на самовизначення» пов'язують з ім'ям американського президента Вудро Вільсона. Проте в його розумінні ця ідея не мала етнічних аспектів, а йшлося про право народів самостійно визначати форми та характеру правління для себе, найімовірніше – про «право на демократію» [1]. Необхідно взяти до уваги, що поняття нація (nation) англійською означає населення держави і саму державу. В цьому значенні слово «нація» вживається в назвах міжнародних організацій (Ліга Націй, ООН). Це зумовлено особливостями створення націй (держав) на Американському континенті, де етнічна складова не мала суттєвого значення. В Європі формування національних держав на уламках великих імперій відбувалося на засадах націоналістичних ідеологій, на уявленнях про існування певної спільноти, нації – чехів, поляків, французів.

Проблема тлумачення принципу «права націй на самовизначення» знову набула актуальності після Другої світової війни, і особливо з активізацією антиколоніального руху. Відтоді принцип «права націй на самовизначення» переходить до сфери міжнародного права, спочатку в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН 1960 і 1962 років, пізніше, у 1976 році, у Пакті про громадянські й політичні права та Пакті про економічні, соціальні та культурні права, де фіксується вже «право народів на самовизначення». А у юристів-міжнародників утверджується думка про правомірність застосування згаданого принципу лише в разі деколонізації, інакше він суперечить принципіві територіальній цілісності держави. Так, В. Тишков зазначає: вчені-пропагандисти не змогли розібратися в тому, що принцип самовизначення стосується колоніальних країн і не припускає етнічного тлумачення суб'єкта самовизначення – народу, який, звісно, передусім є територіальним співтовариством [2].

Не зупиняючись детально на еволюції поглядів на принцип самовизначення можна констатувати, що його зміст, якщо виходити з аналізу документів і доктрини, до кінця 70-х років включало в себе такі основні елементи:

- всі народи і нації мають право на самовизначення;
- всі учасники міжнародного спілкування зобов'язані поважати це право;
- воно реалізується шляхом вільного волевиявлення даного народу чи нації;
- його реалізація виключає будь-який тиск, примус чи втручання ззовні;
- воно означає можливість вибору між державним відділенням даного народу чи нації і входженням його (її) на тих чи інших умовах в іншу державу, тобто вільний вибір політичного статусу;
- воно означає також можливість вибору форми держави (тобто форми правління, державного устрою, політичного режиму);
- воно, нарешті, означає можливість вибору соціально-економічного ладу та шляхів свого розвитку.

Принцип самовизначення націй виник як політико-правовий принцип, в якому акцент був зміщений у бік політичної доцільності в рамках дотримання та реалізації прав людини – в «Декларації незалежності США», прийнятій 04 липня 1776 року, в якій говорилося про священне право, дарованому Творцем народу, змінювати або відкидати форму правління, зневажаються невідчужувані права людини. Ці положення були закріплені в «Білль про права», прийнятому 17 вересня 1787 року і увійшло в якості перших десяти поправок до Конституції США. На установчій конференції Об'єднаних Націй, що входять в Антигітлерівську коаліцію, в Сан-Франциско в лютому 1945 р. СРСР в умовах наближення закінчення Другої світової війни і політичної необхідності встановлення нового світопорядку, запропонував включити до Статуту створюваної ООН принцип права націй на само-

визначення. Ця ідея була підтримана представниками провідних світових держав – країн Антигітлерівської коаліції – Великобританії, США та Китаю. Як наслідок, принцип визнання права націй на самовизначення з політично декларованого перетворився на принцип міжнародного права [3].

В якості варіативних форм реалізації права народів на самовизначення фахівцями в галузі міжнародного права були вказані три моделі. Перша – створення народом власної держави – на рубежі ХХ-ХХІ ст.ст. це право було реалізовано народами ряду нині існуючих країн.

А.В. Маргієв вважає, що, з точки зору конституційного права, питання про сецесії може ставитися у двох випадках: по-перше, коли таке право передбачено в конституції держави або в інших законодавчих актах; по-друге, якщо народ (нація) суб'єкта федерації підпадає під дію принципу рівноправності і самовизначення народів (націй). Однак, на думку А.В. Маргієва, право на самовизначення у формі сецесії може виникати лише за умови невтручання і відсутності тиску з боку інших держав. Відзначимо, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.ст. це питання незмінно пов'язується з дотриманням прав людини з боку центрального уряду стосовно до всіх народів, що є громадянами країни. Друга модель – надання державою народу, що входить до його складу, права на створення автономного державного утворення відповідним представництвом у встановлених пропорціях у всіх рівнях інститутів державної влади і управління, наприклад – республіки, автономні округи та області в Російській Федерації, Гренландія у складі Данії, автономні області в Іспанії. Третя модель – утворення національно-культурної автономії [4].

Будь-яке державне утворення згідно зі Статутом ООН, іншими міжнародно-правовими актами має поважати право нації на самовизначення і забезпечувати гарантії цього права. Однак право на самовизначення не слід ототожнювати з правом на державний суверенітет. Не можна ставити знак рівності між правом народів на самовизначення і правом на самовизначення, на входження до складу тієї чи іншої держави, а також вихід зі складу держави. Національний суверенітет необов'язково припускає державний суверенітет. Самовизначення може мати й інші форми, наприклад, національно-територіальну чи національно-культурну автономію.

Глобалізація передбачає уніфікацію під загальні стандарти, в даному випадку стверджується самотність існування народів, але через самотність існування народів більші геополітичні цивілізаційні простори виявляються деструктурізованими. У міжнародне право міцно увійшла ця категорія, по суті, з Статуту ООН з 1945 року, але, вивчаючи міжнародні документи, стикаєшся з такою ситуацією. Звідси виникає необхідність розгляду глобальних прав до яких відноситься право народу на самовизначення.

Слід ще раз звернути увагу, що в актах ООН проголошується право народів, а не націй на самовизначення, на відміну від більшовицьких документів. Це зроблено для того, щоб не ускладнювати реалізацію цього права для поліетнічних народів. Тому в преамбулі Конституції України – багатонаціональної держави – проголошено, що Основний Закон країни прийнятий на основі реалізації українською нацією, всім українським народом права на самовизначення. Якщо звернутися до історії українських конституцій у складі Радянського Союзу, в перших Конституціях, 1924-го, 1936-го років, ні про яке самовизначення мова взагалі не йшла, цей принцип був закладений після прийняття відповідних міжнародних документів тільки в Конституції 1977 року, але саме право націй. Нація передбачає національну державу. А виникнення національної держави, по суті справи, блоковано тим, що відповідна національна спільність, політична спільність не сформована.

Доктрина і практика міжнародного права поки не дають однозначної відповіді на питання – як забезпечити гармонійну єдність здійснення принципу самовизначення народів і принципу територіальної цілісності держав. Проте на цьому ґрунті виникають гострі конфліктні ситуації, як, наприклад, з курдським і чеченським народами. У їх вирішенні сторонам конфлікту необхідно проявляти добру волю, взаємну повагу інтересів і бажання знаходити компроміси на основі норм міжнародного права.

Висновки. Сучасне світове співтовариство намагається балансувати між двома тенденціями. Або продовжити лінію на суверенітет окремих націй (і тоді в перспективі маячать і незалежність ряду штатів Індії, і перехід розпаду СРСР в розпад Російської Федерації, і розпад Великобританії на Шотландію, Англію та Уельс, і сепаратизм в Іспанії, Бельгії, Італії та Франції, і т.д.). Або зосередитися на інтеграції незалежних країн в якісь об'єднання з неминучим обмеженням їх незалежності (приклад – Європейське співтовариство).

Питання про право націй (народів) на самовизначення необхідно вивести в більш широке поле міждисциплінарних, комплексних досліджень. Освітлення та вирішення цього питання виключно в контексті міжнародного права неминуче буде носити абстрактний, відірваний від життя характер. Якщо міркувати в суто теоретичному юридичному плані, то, напевно, з рівним успіхом можна наполягати і на дієвості такого «права на самовизначення», і на його обмеженості, і на його приналежності етнічно змішаному населенню певної території, легітимно що виражає свою волю.

Список літератури

1. Расторгуев А. В. Национализм, право наций на самоопределение и сепаратизм в современной международной политике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archie.narod.ru/text/secession.html>
2. Тишков В. Забыть о нации (Постнационалистическое понимание национализма) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.iea.ras.ru/Russian/personnel/Tishkov/forget.html>
3. Резолюции 7-й сессии (1952–1953 гг.) Генеральной Ассамблеи ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/ga/7/docs/7res.shtml/>
4. Маргиев А. В. О праве выхода республик из состава Российской Федерации / А. В. Маргиев // Вестник Адыгейского ун-та. – 2005. – № 2. – С. 131-137.

Стаття надійшла 16.12.2014 р.

А. В. Ковбан, канд. юрид. наук, доцент
Одесская национальная морская академия
кафедра административного и уголовного права
ул. Дидрихсона, 8, г. Одесса, 65029, Украина

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ НАРОДОВ КАК ОБЪЕКТ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРАВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Резюме

В статье исследуются теоретические основы самоопределения народа как объекта глобальных прав в международном праве. Обосновывается статус самоопределения народа в практике международного права и в Украине.

Ключевые слова: глобальные права, коллективные права, международное право, самоопределение народа.

A. V. Kovban, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa National Maritime Academy
the Department of Administrative and Criminal Law
st. Didrihsone, 8, Odessa, 65029, Ukraine

DETERMINATION OF PEOPLES AS AN OBJECT OF GLOBAL RIGHTS IN INTERNATIONAL LAW

Summary

The article examines the theoretical foundations of self-determination of the people as the object of global human rights in international law. Substantiates the status of self-determination of the people in the practice of international law and in Ukraine.

Key words: global rights, collective rights, international law, self-determination of the people.